
...Een vertroostelijk antwoorde verwachtende

Het schoutambt IJsselstein in de jaren 1568-1590

door
A.M. Fafianie

Inleiding

De veelbeschreven gebeurtenissen tussen 1568 en 1590, bekend als de beginjaren van de Tachtigjarige Oorlog, spreken nog steeds een groot deel van de huidige Nederlanders aan. Dit zijn de jaren van strijd van ons landje tegen het machtige Spanje, waarin begrippen als 'watergeuzen', 'Wilhelmus', 'Ducdalf', 'Kenau' en 'haring en wittebrood' tot in onze tijd hun betekenis laten gelden. Afgezien van de roemrijke periodes is dit vooral de tijd geweest van een uiterst wrede oorlogvoering, waarin steden als Naarden, Zutphen en Oudewater vrijwel tot de laatste man, vrouw en kind werden uitgeroeid, een situatie die doet denken aan de gruweldaden van de nazi's in de Tweede Wereldoorlog.

Over de situatie van het schoutambt IJsselstein in deze jaren is vrijwel niets geschreven,¹ hoewel er in ruime mate bronnenmateriaal in het oudarchief van de gemeente voorhanden is. IJsselstein speelde geen actief – militaire rol in deze oorlog en is het lot van bovenstaande steden bespaard gebleven; stad en land dienden, behalve als financiële melkkoe, voornamelijk tot inkwartiering van troepen van zowel Spaanse als Staatse gezindte. De baronie was in deze tijd een vrije heerlijkheid van de Oranjes, met een aparte status binnen het gewest Holland.

Voor de baronie in haar geheel is dit een rampzalige tijd geweest. Men had indirect te

lijden van de oorlog door hoge uitgaven voor de verdediging van de stad IJsselstein, door inundaties en dijkdoorbraken, door inlegeringen van troepen en door opname van vluchtelingen uit het omringende platteland; bovendien maakte een pestepidemie vele slachtoffers.

In het navolgende artikel zal eerst de bestuurlijke organisatie behandeld worden, waarna dit tijdvak in vijf perioden verdeeld zal worden, elk met haar eigen problemen.

Het is hier niet de bedoeling een volledig geschiedverhaal te schrijven. Elk aspect zou nog nader uitgezocht kunnen worden.

Organisatie

Op 20 december 1567 werd door de beruchte Raad van Beroerten in Brussel het besluit genomen om Willem van Oranje voor zijn aandeel in de troebelen van de voorgaande jaren te berechten en om zijn goederen te confisqueren. Een maand later werden zijn goederen inderdaad bij verstek verbeurd verklaard, want Oranje was reeds in mei 1567 de onrustige Nederlanden ontvlucht naar zijn stamslot Dillenburg. Onder deze goederen bevond zich ook de baronie IJsselstein, waarvan Oranje eerst als voogd van zijn vrouw Anna van Buren en na haar dood in 1558 als voogd van zijn minderjarige zoon Philips Willem nominaal de baron was.

Hierna kwamen de gebeurtenissen in een

stroomversnelling. Philips Willem werd op 14 februari naar Spanje ontvoerd en terwijl Oranje als leider van het verzet tegen Alva's troepen werd beschouwd, werden op 5 juni zijn vrienden Egmont en Hoorne onthoofd. In militair opzicht was nu de oorlog uitgebroken die pas in 1648 definitief tot een einde zou worden gebracht.

Viel het opperbeheer over de zg. 'Burense goederen,' waaronder ook IJsselstein, tot 1568 toe aan de Raad en Rekenkamer van de Nassau's in Breda, na de confisquatie in dat jaar benoemde Philips II de Zuidnederlandse edelmannen Charles van Berlaymont en Philippe van Oignies tot voogden van Oranje's ontvoerde zoon, die hiermede het opperbeheer in handen kregen. Het feitelijke beheer viel onder Jan Hovelmans, administrateur van Oranje's goederen en een van de rechters in appèl van de vonnissen die in de baronie werden gewezen. Deze vormde de schakel tussen de magistraat van IJsselstein en de (tijdelijke) opperbeheerders.

Na de Pacificatie van Gent, in 1577, kreeg Oranje zijn goederen terug, voor zover die in de niet bezette Nederlanden lagen. Samen met zijn dochter Maria beheerde hij deze goederen, als voogd van zijn zoon Philips Willem, die nog steeds de feitelijke erfgenaam was. Het spreekt vanzelf dat de baronie in deze woelige tijden vrijwel aan haar lot werd overgelaten en dat van een geoliede beheer geen sprake kon zijn. Zo is Oranje na zijn huwelijk met Anna van Buren nooit meer in de baronie geweest.

Na de moord op Oranje kwam het beheer aan Maria van Nassau, welke zij delegerde aan haar raden gevestigd in Delft, na 1603 in Buren. Pas in 1609 zou Philips Willem bij zijn terugkeer in wat nu de Republiek heette zijn erfdeel in ontvangst nemen.²

Voor de magistraat, burgers en bewoners van het schoutambt waren deze verwickelingen op het bestuurlijke plan hoogst frustrerend. Men had niet alleen te maken met verre beheerders, maar ook als heerlijkheid binnen Holland, met de besluiten van de Staten-Generaal en de Raad van State, met legeraanvoerders, met de respectievelijke stadhouders en landvoogden. Bovendien betekende de

overgang naar het protestantisme na 1577 en de daarmee gepaard gaande confisquatie van de geestelijke goederen een belangrijke verandering in een samenleving waarin de kerk een niet te onderschatte rol speelde.

Het IJsselstein van deze tijd was zowel qua oppervlak als inwonertal klein te noemen. Binnen de vier slecht onderhouden muren stonden wellicht zo'n kleine 250 huizen die deels uit hout, deels uit steen zullen zijn opgetrokken.³

Het inwonertal is moeilijk te becijferen; rekening houdend met een gezinsgrootte van 6 à 7 personen zal dit rond de 1500 zijn geweest. Mogelijk zijn in deze moeilijke jaren enige gezinnen naar elders vertrokken, zoals dat in de gehele Nederlanden het geval was. De rest van het schoutambt bestond uit vijf polders, nl. Broek, Hoge Biezen, Over- en Neder-Oudland en IJselveld. Dit werd het 'gemeneland' genoemd. Bewoning concentreerde zich vooral in de boerderijen langs de Achterslootse dijk en de IJsseldijk, met verspreide bewoning langs de Hoge- en Lage dijk. Wellicht telde het totale inwonertal rond de 3000 personen.⁴

Het schoutambt was in die tijd goed georganiseerd. Juridische, financiële en administratieve taken werden behandeld door het magistraatscollege, bestaande uit de drost of kastelein (kasteelbeheerder), de schout, de stads- en de gemenelands- of raadburgemeester. De rentmeester hoorde niet tot dit college, maar woonde de vergaderingen bij. Bovendien was er vanouds de vroedschapsraad, die bij gelegenheid verantwoordelijk was over de magistratuur. Deze raad bestond uit de goeude burgers van het schoutambt.

Naast dit college waren er nog tientallen functionarissen belast met de diverse stedelijke instellingen, zoals de zes schepenen, het polderbestuur, het college van opperkerkmeesters, het college van opperschutmeesters, van gasthuismeesters en dergelijke. Daarnaast waren er nog betaalde baantjes als stadsmroeper, waagmeester, bode, secretaris enz. Iedere instantie verantwoordde haar inkomsten en uitgaven in een eigen rekening die in principe door de rondreizende inspecteurs van de Raad en Rekenkamer te Breda afgehoord

moesten worden en waarvoor de drost, als vertegenwoordiger van de baron, verantwoordelijk was.

Drosten in deze jaren waren Charles de Cassiopyn en Gerard de Pinssen van der Aa. Schout was Nicolaas van Helmond. De twee burgemeesters werden ieder jaar benoemd; de namen Van Brevelt, Van Everdingen en Van Lodesteyn en Van Meerlant komen geregeld voor en behoorden tot de welgestelde families. Ook de schepenen werden meestal uit dezelfde rijke families gerecrueteerd. Alle financiële transacties vonden voor schout en schepenen plaats.

Het gemeneland was in handen van zowel particulieren als van pachters van voornamelijk geestelijke instellingen. De rijke Utrechtse kapittels bezaten het meeste land en ook de kerk, het kapittel en het klooster van IJsselstein hadden verspreide goederen liggen. De polders ressorteerden bovendien onder het college van de Lekdijk Bovendams en – Benedendams (IJsselveld), waarvan de ingelanden hoofdelijk werden omgeslagen.

In de oorlogsjaren werd deze structuur niet verbroken; met kleine wijzigingen zou deze organisatie zelfs tot aan het einde van de Republiek voortduren, waarna in de 19de eeuw een modern gemeentebestuur zou worden geformeerd.

1568-1572: financiële en andere problemen

Voor de kleine gemeenschap die het schoutambt van IJsselstein in die dagen uitmaakte moeten de gebeurtenissen van het jaar 1568, hiervoor deels verhaald, een schok teweeg gebracht hebben. Nooit was het gebeurd dat de wettige heer van IJsselstein naar een vreemd land was ontvoerd en dat zijn vader, die de IJsselsteiners 16 jaar daarvoor met zijn jonge bruid hadden gehuldigd, het land moest ontvluchten als vijand van dezelfde heer waar zijn zoon naar was genoemd. Bovendien moest men genoegen nemen met twee verre voogden van Philips Willem, die zelf met de grootste tegenzin dit ambt moesten aanvaarden, en werd het duidelijker dat de oorlog steeds dichterbij kwam.

In deze eerste jaren moet ook de

vluchtelingenstroom op gang zijn gekomen van mensen die uit politieke of godsdienstige redenen hun have en goed moesten verlaten. Een bewijs hiervoor is te vinden in de stadsrekening van 1568-1569, waarin sprake is van geconfisqueerde goederen van vluchtelingen ten behoeve van de hertog van Alva, die in die tijd zeer dringend om geld verlegen zat.⁵

Dit laatste feit zou nog heel wat voeten in de aarde hebben. Zo staat er in dezelfde rekening te lezen dat de magistraat een brief van Alva had ontvangen waarin stond '*dat men alle die renten staende op die stad ende landen van IJsselstein bij name ende toename soude overschrijven*', waarop die van IJsselstein direct naar hun collega's in Benschop en Polsbroek zijn getogen om raad en vooral steun te krijgen.

Waarschijnlijk is deze brief in het voorjaar van 1569 ontvangen, want hier is sprake van de voorbereiding van de inning van de zogenaamde 100ste penning. In januari van dat jaar had koning Philips de plannen van Alva goedgekeurd om een nieuwe belasting in de Nederlanden te heffen. De 100ste penning was bedoeld als een eenmalige jaarlijkse heffing van 15% over de investeringen van kapitaalcrachtigen die huizen bezaten en van 22% over de inkomsten van hen die andere kapitalen bezaten. In maart stemden de Staten toe in deze belasting en ontvanger-generaal voor de voormalige Burensse goederen werd mr. Jacob Bol in Den Haag. Deze belasting werd braaf afgedragen en zou meer dan 3½ miljoen gulden opbrengen. Daar zat echter geen duit IJsselsteins geld bij!

Hoe kon IJsselstein deze belasting omzeilen? Enkele stukken geven ons een inzicht in de gebeurtenissen.⁶

In oktober, november en december 1569 zijn enkele afgevaardigden naar Brussel gegaan om exemptie, vrijstelling, van de 100ste penning gedaan te krijgen van de hertog van Alva. Daarvoor is een officiële rekwest opgesteld, dat helaas verloren is gegaan, maar geen effect heeft gesorteerd. In het nieuwe jaar veranderde de opzet van de IJsselsteiners. In januari werd mr. Jacob Bol aangeschreven door de drost van IJsselstein, Charles de Cassiopyn, die zijn tussenkomst

verlangde en vermeldde dat wegens de doorbraak van de Lekdijk geen geld geleverd kon worden. De inundatie was zo erg dat men met man en macht gezocht heeft naar de paal die de IJsselpoort afslot, welke was weggedreven. Heel IJsselstein moet dus onder water hebben gestaan.⁷ Bol gaf hem de raad (weer) een rekest naar Alva te sturen, met vermelding van de waterschade, en om toch maar vooral de kohieren op te stellen waarin de belasting, per morgen omgeslagen, opgeschreven moest staan. Natuurlijk bracht dit geen uitkomst.

Ondertussen was men er in IJsselstein achtergekomen dat het anders gespeeld moest worden. Sleutelwoorden daarbij waren invloed en samenwerking. Invloed werd, verrassend genoeg, gezocht bij de heer van Barlaymont in Brussel, met wie men tussen januari en maart in contact moet zijn geweest. Samenwerking werd aangegaan met Benschop en Polsbroek, Leerdam en Schoonrewoerd, Acquoy, Jaarsveld en het Overeinde van Spijk (bij Gorkum). In een brief aan Bol werd gemeld dat Barlaymont het voor elkaar had gekregen om voor de bovenstaande heerlijkheden uitstel van betaling te krijgen totdat Philips II anders zou beschikken. Het argument was hier dat deze gebiedjes vanaf onheugelijke tijden autonoom zijn geweest en nooit belasting aan de grafelijkheid van Holland hebben betaald.

Uitstel betekende uiteraard geen afstel en tot de herfst van 1570 bleef men met elkaar contact houden om de verschillende uitgaven ten behoeve van het verkrijgen van het uitstel te verrekenen. Samenwerking bleef geboden want Alva had naast zijn 100ste penning ook een belasting van 10% op elke handelstransactie in roerende goederen en een belasting van 5% op de verkoop van roerende goederen ingesteld, respectievelijk de 10de en 20ste penning. Deze maatregelen zijn nooit door de Staten goedgekeurd, tot grote woede van Alva die het geld hard nodig had voor de soldij van zijn troepen. In plaats daarvan besloten de Staten om een bede te vragen, lopende over twee jaar (1569-1571). Vrijwel nergens zou deze geïnd worden en ook IJsselstein ontliet deze zware belastingen.

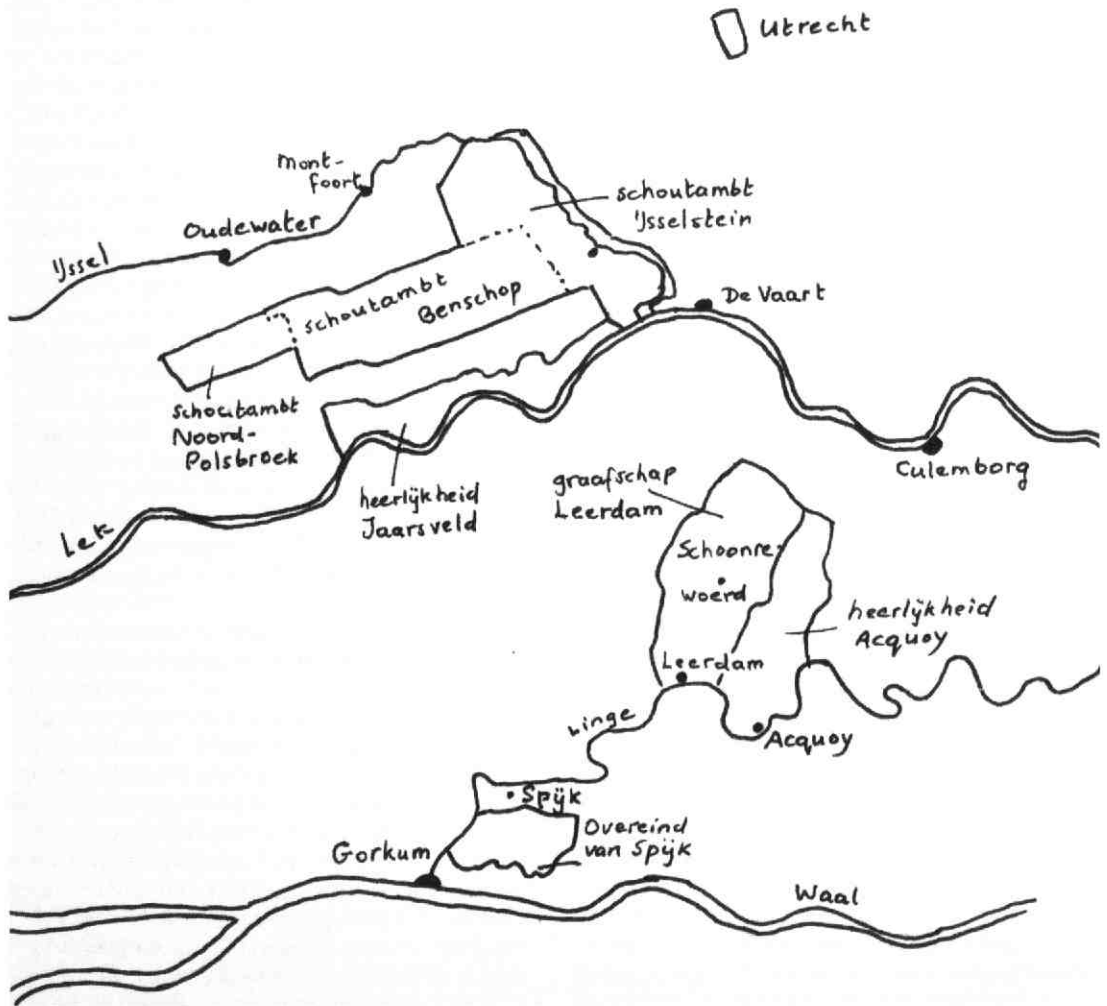
Zodoende werd wederom Barlaymont in

de arm genomen die vanuit Brussel een rekest aan de Staten van Holland zond om ook nu de bovenstaande heerlijkheden in hun oude rechten te handhaven en uitstel van betaling te eisen. Bovendien dreigde hij om deze zaak in handen van de Grote Raad van Mechelen te geven, het centrale gerechtshof van alle Nederlanden. Eind 1570 was ook deze zaak geregeld, zodat het argument van autonomie ook hier doorslaggevend is geweest, samen met de niet geringe invloed van Barlaymont.

De contacten met Barlaymont liepen via de raad Jan Hovelmans die alles in het werk stelde om Oranje's bezittingen vrij te houden van belastingen. Hovelmans is ook de man geweest die de baronie, Leerdam en Jaarsveld voorstelde om een bedrag in te zamelen voor een passend geschenk. Vanaf begin 1571 zien we dan ook dat er druk overleg wordt gevoerd tussen de magistraten van deze plaatsen.

De man die persoonlijke contacten met Hovelmans onderhield en geen vreemde was aan het hof in Brussel, was Adriaan van Camons, de Franstalige drost van Jaarsveld en zwager van De Cassiopyn. De bedoeling was om van de 468 gulden die gecollecteerd waren 400 gulden te besteden aan twee mooie hengsten voor Barlaymont. Hovelmans zou 60 gulden krijgen voor bewezen diensten en 8 gulden waren voor zijn klerk Peter Moyensz. Hoewel het geld in september reeds ingezameld was, zou het tot januari 1572 duren voordat het ter plaatse was. Hovelmans bedankte toen voor zijn deel van het geld, maar vertelde ook dat hij had rondgekeken naar tapijten die voor Barlaymont gekocht zouden worden. Deze bleken duurder te zijn dan de 400 gulden, zodat hij aanraadde om iets anders te verzinnen. Het plan van de twee hengsten was dus opgegeven! Wat er toen gekocht is, is helaas onbekend gebleven.

Ondertussen waren er in Leerdam plakaten opgehangen die duidelijk maakten dat de 10de en 20ste penning tóch geheven zouden worden. Op dezelfde dag werden deze plakaten ook in IJsselstein afgekondigd. Enkele maanden later arriveerde er zelfs een commissaris van het Hof van Holland die persoonlijk de



IJsselsteins bondgenoten tegen Alva's penningen.

collecteurs van deze penningen ter plaatse moest benoemen.

Weer werd Hovelmans in de arm genomen, die in oktober beloofd had dat hij iedereen aan zou pakken die moeilijkheden zou kunnen maken. De plakaten werden aan hem opgestuurd en de zaak werd met Barlaymont doorgesproken.

Over de afloop van deze gesprekken is niets bekend; de laatste informatie dateert uit maart 1572, toen wederom een plakkaat werd afgekondigd, deze keer door de deurwaarder van het Hof van Holland zelf. Ook deze werd naar Hovelmans opgestuurd

met het verzoek hierover met Barlaymont te onderhandelen. Waarschijnlijk is de zaak nog op zijn pootjes terechtgekomen; van uiteindelijke betaling zijn in ieder geval geen stukken overgeleverd.

Deze jaren is IJsselstein goed doorgekomen. Afgezien van enkele problemen door vluchtelingen en inundaties,⁸ wist men zich gesterkt door mede-lotgenoten als Jaarsveld en Leerdam en door invloedrijke personen als Barlaymont en Hovelmans. In de komende jaren zouden de problemen evenwel steeds groter worden.

1573-1576: over pest en soldaten.

Werd het jaar 1572 voor de IJsselsteiners voordelig afgesloten, in de rest van Holland en in Zeeland zou dit een gruwelijk jaar blijken. Dit was ook het jaar van de watergeuzen, onder wie er geen enkele IJsselsteiner te vinden was, behalve dan Neeltje, de concubine van geuzenkapitein Jan van Ransdorp.⁹

In deze jaren werd de verdediging van de stad een dringend probleem; zestig jaar lang had men geen oorlogstoestand gekend en de verdedigingswerken verkeerden dientengevolge in een slechte staat. Het is bekend dat er gaten in de stadsmuur zaten en dat de torens soms zo slecht waren, dat zelfs de armste inwoners er niet mochten wonen. Sommige werden als openbaar urinoir benut. Ook de Benschopper- en IJsselpoort waren zeer vervallen en zouden veel geld gaan kosten om op te lappen.

In 1573 werd met enkele afgevaardigden van Barlaymont overeengekomen om wekelijks 200 gulden op te brengen voor de verdediging van de stad,¹⁰ wat in die tijd een geweldig bedrag betekende; zo bedroeg bijvoorbeeld het jaarsalaris van de gerechtsbode 3 gulden en verdiende een arbeider op een dag 10 stuivers.

Naast deze financiële last kwam er het jaar daarop nog een ander probleem bij. Uit een verzoekschrift van Franciscus de Witte, vice-pastor van IJsselstein, aan de magistraat om vergoeding voor zijn diensten ten tijde van de pest bewezen, weten wij dat deze vreselijke ziekte in IJsselstein een hoge tol heeft geëist. De Witte vermeldt dat er soms meer dan 25 doden per dag vielen, in totaal rond de 500 doden. Dit betekent dat de epidemie misschien een maand lang heeft gewoed, in De Witte's woorden '*...welcke peste also swaerlick was datter gehele huijsen uuijt zijn gestorven, man, wijf, kijnderen...*'¹¹ Vijfhonderd doden! Dat betekent een derde van de hele bevolking, zodat de stad in deze jaren hoogstens 1000 inwoners moet hebben geteld.

In datzelfde jaar 1574 worden de eerste Spaansgezinde troepen op last van stadhouder Fernando de Lannoy in het schoutambt gelegerd. De eerste inkwartiering vond plaats tussen 10 mei en 10

juli, met als excuus dat de vijanden van Philips II het land van IJsselstein dagelijks overvielen en dat de bevolking daartegen beschermd moest worden. Hoewel het schoutambt in dat jaar aanzienlijk verarmd moet zijn geweest, draaide men toch op voor de kosten van het leger. Herhaaldelijk werd door Lannoy aangedrongen om het leger van levensmiddelen en kruit te voorzien en om de soldaten geld te lenen dat, zogenaamd, terug zou worden betaald.¹²

Het jaar 1574 verliep voor de Spanjaarden rampzalig en door nederlagen op vele fronten, financiële nood en de hardnekkigheid van de Hollandse tegenstanders begon zelfs Philips II te wanhopen. Bovendien werden zijn soldaten steeds miltzieker. Dit alles leidde tot vredesonderhandelingen in Breda, die door de onverenigbaarheid van de eisen gedoemd waren te mislukken (juli 1575).

Het is derhalve waarschijnlijk dat Lannoy's troepen in IJsselstein moeilijk in de hand konden worden gehouden en door gebrek aan soldij de stad en het platteland afstroopten. Van gedisciplineerde troepen was in die tijd nog geen sprake, de meeste soldaten waren huurlingen en als zij niet of te weinig betaald kregen gingen zij eenvoudigweg op rooftocht. Dit probleem gold evenzeer voor de Staatse troepen, waarmee IJsselstein ook te maken zou krijgen.

Na het échec van Breda werd door de Spanjaarden een nieuw offensief gelanceerd op het opstandige Holland. Deze keer lag IJsselstein vlak bij de vuurlinie en zouden steden als Oudewater, Buren, Schoonhoven en Lopik een hoge tol moeten betalen. Bevelhebber over de troepen was, verrassend genoeg, de zoon van Barlaymont. Gilles de Barlaymont was een echte houwdegen die al de nodige krijgservaring had opgedaan. In 1573 was hij aanwezig bij het beleg van Haarlem, het jaar daarop bij de slag van Mook. Als stadhouder van o.a. Holland en maître-de-camp van het Spaanse leger is hij West-Friesland binnengevallen, heeft Buren belegerd en ingenomen, evenals Gouda, Schoonhoven en Oudewater, dat hij plat liet branden en uitmoorden. Hij is in 1579 voor het beleg van Maastricht

gesneuveld.¹³

Tot oktober 1575 is er geen melding over troepenlegering in IJsselstein, hoewel de stad in augustus de opdracht kreeg timmerlieden naar Oudewater te sturen, dat op dat moment belegerd werd. Dit betekent dat de stad stevig in handen van Barlaymont was, die vanuit Utrecht was opgerukt. Op 22 oktober werd een deel van zijn troepen ingekwartierd met de concessie dat de burgers samen met de soldaten wacht mochten lopen in de stad en in het kasteel. Ook werd toegestaan om de soldaten om de twee weken bij telkens andere burgers in te kwartieren, zodat niet steeds dezelfde mensen zwaar werden belast. De bevelhebber kreeg de opdracht goed toezicht op het krijgsvolk te houden en de magistraat moest met hem contact houden. Dit impliceert dat in het voorgaande jaar de inkwartiering chaotisch heeft plaatsgevonden, waarna er klachten uit IJsselstein zijn gekomen. In hoeverre men zich aan Barlaymont's bevelen heeft gehouden is niet bekend.

In juni 1576 schreef Barlaymont dat er voorlopig nog geen geld beschikbaar was voor de stad, die immers alles uit eigen zak moest betalen, en dat het leger '*voir dese ende lestemael*' nog tien dagen in de stad moest blijven. Barlaymont nam het echter niet zo nauw, zodat in augustus van dat jaar wederom troepen gelegerd werden die vanuit de Meernhoef naar de stad trokken. In dat zelfde jaar moeten zij ook weer zijn vertrokken, tot grote opluchting van de bevolking. Dit waren de laatste Spaanse troepen die het IJsselsteinse zouden lastigvallen. In deze tijd moet de Lopikerwaard wederom geïndeerd zijn geweest.

In oktober werd de, kortstondige, Pacificatie van Gent getekend, een vredesverdrag tussen de zuidelijke en noordelijke gewesten met als doel de Spaanse troepen te verdrijven en de Staten-Generaalvolmacht te geven de problemen op te lossen zoals dat onder Karel V geschiedde. Daarbij kwam dat er godsdienstvrijheid voor zowel katholieken als protestanten zou blijven bestaan. In het verlengde hiervan past een aanschrijving vanuit Leerdam, de

vroeger bondgenoot bij de exemptie van Alva's penningen, aan IJsselstein met de vraag hoe de stad zich heeft gedragen na het vertrek van de Spanjaarden ten opzichte van de katholieke godsdienst en ten opzichte van de feitelijke heer, Willem van Oranje.¹⁴ Een antwoord hierop is helaas niet overgeleverd. In ieder geval zouden de gebeurtenissen van het jaar daarop aantonen dat er een aanzienlijke protestantse groep was ontstaan en dat de dag van Barlaymont en Oignies als voorged van Philips Willem, althans voor wat betreft IJsselstein, geteld waren.

1577-1580: begin van een nieuwe tijd.

1577 zou het jaar worden waarin grote veranderingen in het bestuur van de Nederlanden optraden. Oranje werd benoemd tot o. a. stadhouder van Holland en kreeg zijn geconfisqueerde bezittingen deels terug. Landvoogd Don Juan werd door de Staten afgezworen en Matthias van Oostenrijk ingehaald; Oranje zou zijn luitenant worden. De Pacificatie van Gent, een doorn in het oog van Philips II, werkte in het voordeel van de opstandige gewesten en versterkte de Staten-Generaal in haar bevoegdheden. Het hernieuwde calvinistische élan leidde tot een nieuwe golf van beeldenstormen, waarin ook IJsselstein zijn deel kreeg.

Net zoals alle andere steden was het katholieke geloof ook in IJsselstein de basis van de samenleving. Er was een collegiale kerk, een klooster, een lazarus-broederschap en een Maria-gilde; veel land was in handen van geestelijke instellingen. Bijna iedere dag stond in het teken van een heilige en feesten als Pasen, Pinksteren en Kerstmis werden plechtig gevierd.

Al in de jaren 1530 werd IJsselstein opgeschrikt door activiteiten van Wederdopers, in de ogen van de gelovigen een vreemd en gevaarlijk soort ketterij. Deze mensen zijn echter niet zo wreed vervolgd als bijvoorbeeld in Amsterdam.¹⁵

Wanneer het calvinisme voet aan de grond kreeg is onbekend. Het lijkt echter geen twijfel dat het verloop van de oorlog en de rol die Oranje daarin speelde het getal van de calvinisten belangrijk heeft vermeerderd. De algemene onvrede over de incompetentie van

pastoors, monniken en bisschoppen heeft daartoe ook een steentje bijgedragen.

Hoe dit ook zij, in oktober 1577 sloeg de vlam in de pan. De schrijver van het oudste actenboek van de Kerkeraad leidde de gebeurtenissen als volgt in: *'Nadat nu langen tijd de borgers der stede Yselsteyn, gelijk oock alle andere plaetsen deser Nederlanden, door de oefeningen des valschen godstiensts, der afgoderije namelijk ende oefeninge der superstitie des pausdoms, hadden berooft geweest van het suyvere woort Godts... soo heeft het die barmhertige Godt en Vader onses Heeren Jesu Christi eyndelijck geliefte sijne oogen der genade te slaen op de gemeente voorn., haer te verlossen uit de dicke duysternisse, en het licht sijner heylsamen kennis te openbaren.'*¹⁶

Dezelfde schrijver verhaalt dat op 26 oktober enkele voorname burgers bij elkaar zijn gekomen die de protestantse godsdienst in IJsselstein wilden verspreiden door er een kerk voor in te richten, zoals dat in de omliggende plaatsen al was geschied. Besloten werd om met behulp van enige musketiers in dienst van de stad Haarlem de kloosterkerk zonder geweld in te nemen. De volgende dag, een zondag, is dit inderdaad gebeurd en werd de eerste calvinistische preek gehouden door een predikant uit Gorkum.

Het plan was om ook de St. Nicolaaskerk in te nemen. Dit zou op 1 november (Allerheiligen) moeten gebeuren, maar enkele functionarissen van Oranje schreven dat zij daarmee moesten wachten. Op vrijdag 6 december zijn de protestanten de kerk binnengegaan, hebben de katholieke dienst verhinderd, de beelden afgeworpen en de altaren ontwijd. Vanaf die tijd is de kerk in protestantse handen gebleven.

Het lijkt geen twijfel dat hier sprake is geweest van een weloverwogen actie, voorbereid met medeweten van Oranje en enkele hoge IJsselsteinse burgers. Bovendien moet ruggespraak met het protestantse deel van de bevolking zijn gehouden en moet er geregeld contact met Haarlem en Gorkum zijn geweest. In dezelfde tijd werden ook de kerken van Benschop en Polsbroek doelwit van de hervormers.

Direct hierop is men begonnen met het confisqueren van de bezittingen van de diverse katholieke instellingen, de zg. 'geestelijke goederen.' Voor het klooster Mariënberg gold zelfs dat al op de 25e oktober een administrateur en rentmeester voor de goederen was aangesteld, welke akte door schout en schepenen was ondertekend.¹⁷

Evenals de monniken zijn waarschijnlijk ook de kanunniken van de St. Nicolaaskerk de stad ontvlucht; men verneemt althans niets meer van hen. In 1579 werden vervolgens alle kostbaarheden uit het klooster en uit de kerken van de baronie verkocht en omgesmolten ten dienste van de verdediging van Breda.¹⁸ De goederen van het Maria-gilde kwamen aan het St. Ewouts gasthuis en die van de kerk bleven onder het beheer van de kerkmeesters.

Terwijl er zich in de Nederlanden een scheuring begon af te tekenen tussen de Zuidelijke en de Noordelijke gewesten, uitlopend in de Unie van Utrecht en de Unie van Atrecht (1579) en militaire activiteiten voorlopig werden opgeschort, was er in IJsselstein tijd voor een adempauze.

In deze tijd achtte Oranje het noodzakelijk om voor de baronie een nieuwe belasting op wijn en bier in te voeren, dranken die in die tijd door gebrek aan zuiver water het drinkwater vervingen. Als motief voor deze maatregel werd gegeven dat er geld nodig was voor de versterking en het onderhoud van de stad en – vreemd genoeg – om de schulden af te betalen waaronder de stad gebukt ging. De belasting werd per ton bier of per aam wijn geheven, met onderscheid tussen bieren die binnen en bieren die buiten de baronie werden gebrouwen. De wijnbelasting kon oplopen tot 4 gulden per aam en degene die zijn belasting niet betaalde of hun biertonnen niet lieten iken op het stadhuis mochten geen nering meer bedrijven en hun voorraad werd verbeurd verklaard.¹⁹

Op deze maatregel is direct al verzet gekomen, zoals bewezen wordt door een rekening van gemaakte kosten, veroorzaakt door de pogingen om het invoeren van de belasting tegen te gaan uit 1580.²⁰ Het is niet zeker of deze pogingen succes hebben gehad;



Afbeelding van een musketier (Jacob de Gheyn 1608).



Afbeelding van een lansierpiekenier (Jacob de Gheyn 1608).

in ieder geval werd een vrijwel gelijklopende verordening in 1586 door Maria van Nassau afgekondigd.²¹

Een andere, belangrijker zaak werd eveneens in 1579 aan het rollen gebracht. Dit betrof de zg. contributie aan de Generaliteit (regeringsmacht van de Staten-Generaal), een jaarlijkse financiële ruggesteun om de oorlogskosten tegemoet te komen. De bedoeling was om de zojuist gesloten Unie van Utrecht als een eenheid te presenteren onder meer door de invoering van een centraal belastingstelsel.

Allereerst werden door de Staten van Holland activiteiten ondernomen om de baronie en het graafschap Leerdam in de lasten van het gewest te doen delen.²² In feite werd hier hetzelfde geëist als Alva probeerde; het wekt ook geen verwondering dat deze, vrijwel autonome, heerlijkheden zich verzetten op grond van dezelfde argumenten als onder Alva gebezigd. Deze kwestie zou uiteindelijk tot de jaren 1730 voortslepen en is een voorbeeld van het merkwaardige conglomeraat dat de

Republiek der Verenigde Nederlanden zou vormen.

1581-1585: hervatting van de oorlog en alweer soldaten.

In 1580 werd Oranje door Philips II in de ban gedaan en vogelvrij verklaard voor iedere fanaticus die hem wilde vermoorden. Het jaar daarop werd Philips door de Staten-Generaal afgezworen als heer van de Nederlanden en werd de stap gezet tot de uiteindelijke soevereiniteit van de Staten. De komende tien jaar zou de oorlog steeds dichterbij de kerngebieden Holland, Zeeland en Utrecht komen, waardoor het strategisch gelegen IJsselstein met nieuwe legeringen bezwaard zou worden.

Al in 1579-'80 waren er soldaten in Polsbroek gelegerd, waardoor de magistraat geërgerd aan IJsselstein schreef dat er geen enkele financiële hulp van hun kant was gekomen. Ook in 1581 kwamen er soldaten vanuit Vlist naar Polsbroek; deze keer werd de hele baronie overspoeld.²³

In april van dat jaar is er sprake van

soldaten in het gehele schoutambt, in Montfoort, Vianen, Culemborg en Schoonhoven. De soldaten in IJsselstein waren van het vaandel van de Engelse kapitein Cotton, die bij het beleg van Steenwijk actief waren geweest. Daarbij waren enkele gewonden die op kosten van de stad in het gasthuis werden verpleegd. Dit vaandel zou voor de helft in IJsselstein en voor de andere helft in Montfoort worden geleverd, maar IJsselstein heeft aanvankelijk geweigerd om dat te doen. Pas na aanschrijvingen van de Staten-Generaal en van Oranje persoonlijk heeft men toegegeven, mogelijk omdat het gemeneland zwaar te lijden had van de troepen.

Op 1 mei werd in IJsselstein een stuk uitgevaardigd waarin enkel voorwaarden stonden waaraan de soldaten zich moesten houden. Wijs geworden door eerdere ervaringen werd bepaald dat de soldaten alleen met een handgeweer over de straat en buiten de poorten mochten gaan, dat zij geen wacht mochten lopen, geen leningen met de burgers mochten aangaan, geen overlast mochten bezorgen en geen misdragingen, en ook dat zij om 9 uur 's avonds naar hun logies moesten terugkeren.

Toen in mei het derde deel van de compagnie van kapitein Williams eveneens in IJsselstein werd geleverd, zo'n 150 man sterk, werd bepaald dat iedere soldaat 40 stuivers per week kreeg om zijn logiesgeld te betalen. Dit bedrag werd naar draagkracht omgeslagen per hoofd van de inwoners van de baronie. Al met al zijn de kosten ook deze keer bijzonder hoog geweest. Zo hebben de kamelaars en heemraden van de polder Broek een advocaat in Utrecht in de arm genomen om van de kosten bevrijd te worden.²⁴ Midden mei trokken de soldaten weg; Oranje had gelijk gehad toen hij schreef dat het deze keer *'maer voor eenen cleynen tyt zoude hebben te doen geweest'*.

Na het vertrek van de soldaten kwamen er regelde aansporingen van de Staten-Generaal om de jaarlijkse contributie te betalen van maar liefst 3000 gulden. Ook de Utrechtse kapittels, die in 1580 in protestantse handen waren overgegaan, werden gesommeerd hun contributie te betalen over de tienden die zij in het

schoutambt hadden liggen. In 1583 werd overeengekomen dat de achtste penning van de jaarlijkse inkomsten uit die tienden betaald zou worden (12½%). Het eerste jaar dat dit gecollecteerd werd (1585) brachten de drie kapittels ruim 278 gulden op. Het overige geld moest door het schoutambt zelf worden betaald, door middel van verpachtingen van de wijn- en bieraccijns en door een omslag op elke morgen in de baronie.²⁵

Dat het leven in die tijd bepaald niet makkelijk was blijkt niet alleen uit de vele ramspoeden hier beschreven, maar ook door klachten over een slechte rechtsgang en uit het feit dat verhuringen en verpachtingen niet plaatsvonden zoals dat hoorde en dat de bevolking steeds meer verarmde. Bovendien moet niet vergeten worden dat de abrupte overgang naar het protestantisme bij velen verwarrend heeft gewerkt en dat de angst voor het eigen zieleheil, zo duidelijk aanwezig in de middeleeuwen, het leven sterk kon bepalen. Het is derhalve aan te nemen dat de katholieke kerk ook in IJsselstein ondergronds ging werken en dat rondreizende priesters sacramenten toedienden.

Intussen ging de oorlog door en hoewel er nu geen troepen meer in de baronie waren geleverd, werd men toch aangespoord om de Staatse legers daadwerkelijk te steunen. Zo verzochten de Staten-Generaal in 1583 om twee handwerkers en een paard naar Antwerpen te sturen om die te gebruiken bij het ontzet van Eindhoven. De kosten hiervoor werden vergoed en kunnen zelfs royaal worden genoemd; elke vakman kreeg 8 gulden per maand en voor het paard werd twee weken lang elke dag 15 stuivers betaald.²⁶

In januari 1584 verzocht de Landraat van de oostzijde van de Maas om aan Philips van Hohenlohe, de latere echtgenoot van Maria van Nassau, twee wagens te leveren, elk met minstens drie bespannen paarden, ten behoeve van het leger voor Zutphen. Pas op de 23e februari zou IJsselstein slechts één wagen sturen, bespannen met drie paarden, waarvoor de stad 363 gulden moest betalen. Aangezien de stad zich benadeeld voelde ten opzichte van andere vrije heerlijkheden (die

niets hoefden te leveren) stuurde zij een protest naar Maria van Nassau waarin ook vermeldt stond dat de wagenmeester, een zekere Peter Pannekouck, nog steeds geen toestemming had gekregen om naar huis te gaan. Pas in september gaf Hohenlohe persoonlijk toestemming. De rekening werd pas in 1585 officieel opgesteld; of zij ook voldaan is blijft onbekend.²⁷

Ondertussen was Oranje in Delft door Balthazar Gerards vermoord en, voor wat betreft het beheer over de Burense goederen, opgevolgd door zijn dochter Maria van Nassau.

1586-1590: speelbal van de politiek?

Aan het politiek-militaire front stond in deze jaren veel te gebeuren. Na de afzwering van Philips II waren de Staten-Generaal nog steeds op zoek naar een geschikte soeverein. Oranje dacht deze gevonden te hebben in de veelbelovende hertog van Anjou, maar zijn ondergang zou Oranje zelf er niet populairder op maken. Beiden stierven in 1584. Een jaar later werd met een ongekend enthousiasme de Engelse graaf van Leicester als soeverein binnengehaald, die echter op zijn beurt onpopulair raakte door zijn voorkeur voor radicale Calvinisten en zijn vervreemding van het belangrijke gewest Holland.

Deze vijf jaren werden op het militaire vlak gekenmerkt door een felle Spaanse opmars onder de competente hertog van Parma en een even fel verzet van prins Maurits, de zoon van Oranje, die onder Leicester als kapitein-generaal werd aangesteld. De opmars van Parma zou pas in 1592 tot stand komen, nadat de gebieden van de Unie van Utrecht danig in het nauw hadden gezeten.

IJsselstein kreeg in de jaren wederom te maken met troepenlegeringen en -doortochten die deze keer bijna anderhalf jaar zouden duren. De protesten hiertegen waren zo hevig dat men ze bijna smeekbrieven kan noemen.

Op de 29e april 1586 kreeg men voor het eerst met Leicester te maken. Evenals in 1584 moest IJsselstein, deze keer samen met Polsbroek, een wagen met drie paarden leveren voor het vervoer van ammunitie voor

het leger.²⁸ Een week later schreef Leicester dat IJsselstein de ruiters van de Engelse kapitein Clappen (= Clapham?) voor eigen kosten moest accommoderen. Onmiddellijk schreef de magistraat een protestbrief naar Maria van Nassau met vermelding van de zware kosten die de hele baronie daardoor zou moeten lijden. Maria moest deze zaak met Hohenlohe en Leicester overleggen. Waarschijnlijk heeft dit protest geen succes gehad; tussen mei en november wordt herhaaldelijk geklaagd dat men van de vele doortochten en inlegeringen zwaar te lijden heeft en dat men voor ettelijke duizenden guldens voedsel e.d. heeft moeten kopen.²⁹

Vóór 1 november kreeg men te maken met de onaangekondigde halve compagnie ruiters van veldmaarschalk Pelham. Deze Pelham is te identificeren met sir William Pelham (1530-1587), een niet al te frisse Ier die in 1586, zwaar in de schuld, in de Nederlanden aankwam. Op de zesde augustus van dat jaar was hij betrokken in een drinkgelag op Hohenlohe's hoofdkwartier in Geertruidenberg, waar hij zo'n ruzie kreeg met een andere officier dat deze bijna vermoord werd. Nog in 1586 zou hij zwaar gewond raken door een schot in de maag bij Doesburg. Hij is in november 1587 gestorven in Vlissingen.³⁰

In de haast werd de kloosterkerk ontruimd en tot stalling van Pelham's paarden ingericht, hoewel dat zeker niet voldoende was. Meteen zijn verzoeken aan Maria van Nassau en aan de Raad van State gericht om een oplossing voor dit probleem te vinden. Aangezien antwoord lang op zich liet wachten, probeerde men in IJsselstein het beste ervan te maken. Probleem was dat de soldaten minstens 36 stuivers per dag gingen eisen voor het onderhoud van hun paarden en voor hun eigen levensbehoeften, zodat Maria weer werd aangeschreven om de soldaten ertoe te dwingen deze kosten met hun eigen soldij te betalen. We zijn in de gelukkige omstandigheid dat er een lijst is overgeleverd van de personen die deze halve compagnie uitmaakten. De Engelse namen zijn geschreven zoals men dat hoorde; Engels zou pas in de 18e eeuw door enkelen verstaan worden! Zo zijn er namen als Geemis Braetscheu, misschien Gaemis Bradshaw, en



Maria van Nassau (1556-1616).



Philips van Hohenlohe (1550-1606).

Ritzar Marchal, oftewel Richard Marshall. In totaal waren er 23 mannen en 7 jongens die voor de paarden zorgden. Naast de veldmaarschalk was er een vaandragers, een korporaal, twee karabiniers en 18 lansiers.

De andere helft van deze compagnie was in Montfoort gelegerd zodat het totale aantal ongeveer 50 personen bedraagt. Begin december zou deze compagnie afmarcheren naar Kamperveen, dicht bij het front.

Direct na het vertrek werd een rekest naar de Raad van State gestuurd waarin de problemen breed werden uitgemeten (opgenomen als bijlage 1). Een teleurstellend antwoord uit Den Haag vermeldde dat de IJsselsteiners zich moesten behelpen met een plakkaat waarin stond dat soldaten zich niet mochten misdragen. Pas in geval van een overval, lees: plundertocht, zou de hoge overheid ingrijpen.

In februari 1587 beval de kersverse kapitein-generaal van Holland, Maurits van Nassau, dat kapitein Francois Miereck (Francis Meyrick?) met zijn compagnie van

66 man direct naar IJsselstein en Montfoort moest gaan om daar garnizoen te houden. IJsselstein moest veertig mannen onderbrengen, Montfoort 26. Dit betekende dus een herhaling van wat drie maanden eerder was gebeurd, zodat er meteen een brief naar Maurits geschreven werd met de melding dat de stad veel te klein was, en vooral te arm, om deze mannen onder te brengen. Op 21 februari schreef Maurits aan Meurick dat hij geen moeilijkheden moest maken en liever meteen naar een andere plaats moest vertrekken: deze klaagbrief heeft dus eindelijk succes gesorteerd.

Een belangrijke informatiebron is een verzoekschrift van begin maart 1587 gericht aan de Raad van State, waarin staat vermeld dat IJsselstein in juli 1586 de halve compagnie ruiters van generaal Noritz heeft opgenomen, in totaal meer dan 50 mannen, zonder hun paardejongens en vrouwen meegerekend. Deze vrouwen waren meestal prostituées die in deze tijd in elk leger te vinden waren. Deze Noritz moet sir John

Norris zijn geweest (1547-1597), de wapenbroeder van Hohenlohe die in september van dat jaar kolonel-generaal van de infanterie zou worden. Hij was familie van de man die bijna door Pelham was vermoord.³¹ Het blijkt dat deze soldaten haver uit de omliggende dorpen kregen, waarvoor ze per dag drie schellingen moesten betalen, oplopende tot 600 gulden, welke betaling nooit gebeurd is. Nog in maart lagen er vijf vendels in het land van IJsselstein, waardoor de meeste bewoners van het platteland gevlucht zijn, er geen huur of pacht werd betaald en de oogst totaal is mislukt. Verzocht werd om de maandelijke contributie aan de Generaliteit op te schorten, maar het antwoord uit Den Haag was onverbiddelijk en de stad werd gesommeerd 1000 gulden op tafel te leggen. Het argument was dat de haver voor eigen rekening was gekocht en dat de vijf vendels op het punt stonden te vertrekken. Niet tevreden met dit antwoord, werd eenzelfde verzoek gericht aan Maurits, deze keer met de vraag of er 1500 gulden mocht worden ingehouden op de contributie. In plaats van een gunstig antwoord kwam er op 13 maart bericht van Maurits dat IJsselstein 50 musketiers van Hohenlohe moest opnemen, een nieuwe tegenslag.

Philips, graaf van Hohenlohe-Langenburg (ten oosten van Heilbronn) was een trouw aanhanger van Oranje, maar jaagde door zijn moeilijke karakter velen tegen zich in het harnas. Hij is een man *'die veel bedierf door gebrek aan beleid, zijn drift en zijn heilloze neiging tot dronkenschap.'*³² In 1584 was hij benoemd tot luitenant-generaal in Holland en Zeeland en onder Leicester weigerde hij het algemeen opperbevel over het Staatse leger. Zijn verhouding tot Leicester was zeer slecht te noemen, maar de Oranjes vonden hem een trouw soldaat, in zijn methodes misschien van de oude stempel. Hij zou in februari 1595 met Maria van Nassau trouwen in Buren. Hoe lang zijn compagnie bleef is precies bekend uit een aantekening in de stadsrekening; op 27 maart *'vertogen die musquetiers'*, zodat zij twee weken moeten zijn gebleven.³³

In juli daaropvolgend verscheen opeens de bevelhebber van de graaf van Essex in

IJsselstein met het verzoek of de stad de helft van zijn compagnie zou willen innemen. Toen hem gevraagd werd zijn bevel daartoe te laten zien, weigerde hij dit. Het bleek dat deze compagnie in Naarden geweigerd was en dat er alleen toestemming was om daar te blijven. Derhalve werd deze gebeurtenis aan Maurits doorgegeven, met het verzoek om geen toestemming te verlenen met het oog op de grote, reeds doorstane ellende.

Waarschijnlijk is de halve compagnie toch enige weken gebleven, want het verzoek aan Maurits is op de 4e augustus gedateerd. Een antwoord is niet bekend.

De laatste inkwartiering vond begin september plaats en betrof de halve compagnie van een zeker kapitein Blunt. Zoals gewoonlijk kwam hier meteen een reactie op (opgenomen als bijlage 2), in smekende bewoordingen gesteld eindigend met *'hijrrup een vertroostelijck antwoorde verwachtende.'*

Ook nu is het niet duidelijk hoe lang men in de stad gelegerd bleef; in ieder geval komen er over de jaren 1588-1590 geen berichten meer voor die duiden op inkwartieringen.

In deze jaren zijn de diverse rekeningen overspoeld met meldingen van arme en zieke soldaten die in het gasthuis werden opgenomen of die geld gegeven werden om naar hun compagnie te trekken. In totaal gaat het hier om tientallen soldaten, soms met hun *'echtgenotes'* vergezeld. Wilde een soldaat reisgeld krijgen, dan moest hij een certificaat laten zien dat hij gewond geraakt was in de strijd of dat zijn compagnie hem nodig had. Deze mannen zijn bepaald geen lieverdjes geweest; zo is er een melding dat een soldaat zo fel in zijn hand gebeten was door een ander dat hij op kosten van de stad verpleegd moest worden, alsook meldingen dat er zwaar gedronken werd en dat het ijzerwerk van stad en platteland geroofd werd en in Montfoort werd verkocht.

In de jaren nadat de troepen vertrokken waren blijkt dat het schoutambt financieel aan de grond zat. Zo kon men de vele lijfrenteniers niet meer betalen en werd de contributie steeds opgeschort. Toen Maria van Nassau met haar raden en haar familie in augustus en september 1588 op bezoek kwam, moest men in Utrecht 400 gulden

lenen. Om een schappelijke rente te bedingen werd een tussenpersoon in de arm genomen die een nieuwe hoed kreeg aangeboden. In de jaren 1588-'89 is er steeds meer sprake van 'lopers ofte malcontenten' die het platteland onveilig maakten; of er hier sprake is van gedeserteerde soldaten of groepen zwervers is niet duidelijk.³⁴

De vijf polders trokken tezamen enkele duizenden guldens uit om de diverse compagnieën die de baronie bezochten af te kopen; er is zelfs een bericht dat men helemaal naar Leiden trok om de soldaten te beletten naar IJsselstein op te trekken. In een aantal gevallen heeft dit succes gehad.

Vooraf vanaf 1585 staan de stadsrekeningen bol van uitgaven ten behoeve van de verdediging van de stad. Deze posten moeten zware lastposten zijn

geweest, te meer ook omdat er vele arbeiders moesten worden ingehuurd en stenen duur waren. In de jaren 1589-'90 werden de plaatsen van de baronie opgedragen samen met die van Lopik en Lopikerkapel bij het Gein wacht te lopen. Het Gein was vanouds de plaats waar mogelijke invallers de Lopikerwaard konden binnenvallen.

Dat er in deze moeilijke tijden soms nog een reden was om feest te vieren blijkt uit een post in de stadsrekening van 1590, waarin staat vermeld dat er vier tonnen pek zijn gekocht om een vreugdevuur mee aan te leggen 'ten tijde die tijdninghe was gecommen dat de stad Breda van zijne excellentie was genomen'. Dit wapenfeit staat bekend als het turfschip van Breda, de bekende list van Maurits waarmee hij Breda heroverde.

Bijlage 1

Aan zijne excellentie en aan de heren van de Raad van State.

Geven in alle eerbied te kennen de gezamenlijke onderdanen van onze vrouwe van Oranje, de schouten, magistraat, gerechten en kamelaars van de stad en het land van IJsselstein, Achtersloot, IJsseldijk, Benschop en Polsbroek op de noordzijde, dat zij wegens de oorlog dagelijks meer en meer in het verderf worden gestort, niet alleen door het doortrekken van ruiters en voetvolk die een of twee nachten blijven, maar ook door de grote geldbedragen, molestaties en beschadigingen die zij deze zomer en in het bijzonder in de herfst tot aan deze tweede december '86 hebben moeten verduren, alsook door de vele inkwartieringen, doortochten en sommen geld, waardoor de mensen die buiten de muren wonen genoodzaakt waren hun boerderijen achter te laten en die soms twee, drie of vier ruitersafdelingen of voetvolk tegelijk moesten onderhouden, zowel in de Achtersloot als in Benschop en Polsbroek. Ook hebben die soldaten in een half jaar tijd van verzoekers dezès ongeveer 800 gulden gekregen, boven al het onderhoud dat in de duizenden guldens loopt, omdat die soldaten zich daar vaak 10 à 12 dagen ophouden, hoewel zij in 2 à 3 dagen terug kunnen reizen. Zij tonen daarbij de kwade opzet om de arme bewoners te ruïneren, niettegenstaande het feit dat zij hun het plakkaat van zijne excellentie hebben voorgehouden. Sommige soldaten zijn zelfs drie nachten aaneen gebleven, waardoor een groot deel van de bewoners weggelopen is. Als daarin niet meteen zal worden voorzien, dan komt het zover dat alle anderen binnenkort ook weg zullen moeten lopen, zulks niet alleen tot groot verlies en schade voor de indieners van dit verzoek, maar ook tot uitputting van de algemene middelen, waardoor zij de beloofde contributies zullen moeten staken. Zij verzoeken derhalve in alle eerbied om een behoorlijke voorziening dat dat niet meer gebeurt.

(Beslissing:) De verzoekers zullen zich behelpen met de inhoud van het plakkaat. In geval van overvallen zal zijne excellentie des verzocht assistentie verlenen. Gedaan in Den Haag op 6 december 1586.

Aan zijne excellentie.

Schout, burgemeesters en regenten van de stad IJsselstein delen mede en geven met verschuldigde nederigheid te kennen, omwille van haar armoedige gemeenteleden en inwoners, dat kapitein Blunt hen een zekere vergunning heeft getoont waarin uwe excellentie beveelt dat hij zijn halve compagnie ruiters alhier in garnizoen mag leggen. Wij (burgers van IJsselstein) voelen ons in deze ten hoogste bezwaard wegens de grote armoede en financiële nood van onze gemeente, te meer omdat ons in vorige jaren door verscheidene inkwartieringen en doortochten van ruiters en voetvolk, alsook door andere zaken, schadeposten zijn toegevallen, in het bijzonder omdat wij vrezen dat de bewoners van het land van IJsselstein wederom door grote aantallen krijgsvolk overvallen zal worden. Vorig jaar was dat ook het geval; toen zijn zij in zulke grote getale met hun huisraad binnen ons stadje gekomen dat alle hoeken en gaatjes (bij wijze van spreken) zó vol waren, dat zelfs het kerkhof en andere soortgelijke plekken met hooistapels en dergelijke dingen hutje aan mutje stonden. Het is ons derhalve volledig onmogelijk de ruiters van uwe excellentie onder te brengen en hen een verblijfplaats en stalling te geven, zoals uwe excellentie zelf te weten kan komen indien U onze vrouwe van Oranje eens aan wilt schrijven. Aangezien er dan ook genoeg andere steden zijn waar deze cavaleristen beter geacommodeerd kunnen worden, en die zo'n last minder zwaar zal vallen door een betere financiële situatie, verzoeken wij zeer nederig of uwe excellentie, in aanzien van onze armoedige situatie en beperkte ruimte, zich genadig op wilt stellen en ons voor deze keer van die last van ruiters wilt ontheffen en de vergunning wilt herzien. Waar wij, verzoekers dezès, verder nog uwe excellentie tot nut van de algemene zaak in gepaste onderdanigheid van dienst kunnen zijn, zullen wij naar onze beperkte vermogens altijd met goede wil instemmen. Wij verwachten hierop een troostend antwoord.

(omstreeks september 1587)

Literatuur en noten

a. Afkortingen.

- v.d. Aa A.J. van der Aa, Biographisch woordenboek der Nederlanden (Haarlem 1853)
- Drossaers S.W.A. Drossaers, Het archief van den Nassauschen Domeinraad, 1e en 2e deel (Den Haag 1948 en 1955)
- Fruin R. Fruin Th. Azn., De middeleeuwse rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht (Den Haag 1903)
- Grapperhaus F.H.M. Grapperhaus, Alva en de tiende penning (Zutphen 1982)
- Groeneveld S. Groeneveld, H.L. Ph. Leeuwenberg e.a., De kogel door de kerk? (Zutphen 1983²)
- Kerkh. arch. H.R. de Breuk, Twee stukken betreffende de geschiedenis der kerkhervorming te IJsselstein. In: Kerkhistorisch Archief, 2e dl. (Amsterdam 1859)
- Meij J.C.A. de Meij, De watergeuzen en de Nederlanden (Amsterdam/Londen 1972)
- OAIJ R. Fruin Th. Azn., Inventaris van het archief van de gemeente IJsselstein. In: Verslag etc. van de toestand van oude gemeente- en waterschapsarchieven in de prov. Utrecht (Utrecht 1983)

- Parker G. Parker, Van Beeldenstorm tot Bestand (Haarlem 1978)
- Stadsrek. A.M. Fafianie, Stadsrekeningen 1568-1590 (ongepubl. transcriptie, 1986)
- Den Uyl W.F.J. den Uyl, De Lopikerwaard, dl. 1 Utrecht 1963)

b. Noten

1. Den Uyl onder de kop 'Benschop'; Fruin, enkele ordonnanties van Willem van Oranje; OAIJ, inleidend verslag met hoofdlijnen.
2. Drossaers, inleidingen.
3. OAIJ, inv. nr. 186, lijst van de huizen en inwoners van IJsselstein.
4. Den Uyl onder kop 'IJsselstein'.
5. Stadsrek. 69.29 Algemene historische gegevens uit Parker, hier vooral hfss. 2-5 en uit Groeneveld hfss. 6-8.
6. OAIJ, inv. nr. 65.
7. Stadsrek. 70.66.
8. De Allerheiligenvloed van 1 november 1570 moet ook zijn sporen hebben nagelaten.
9. De Meij, p. 145.
10. OAIJ, inv. nr. 109.
11. OAIJ, inv. nr. 319.
12. Over de legeringen van 1574-1575: OAIJ inv. nr. 73.
13. Van der Aa, onder 'Barlaymont'.
14. OAIJ, inv. nr. 172.
15. Kerkh. arch., p. 109-110.
16. Kerkh. arch., p. 110-112.
17. OAIJ, inv. nr. 598.
18. OAIJ, inv. nr. 596.
19. OAIJ, inv. nr. 12.
20. OAIJ, inv. nr. 121.
21. OAIJ, inv. nr. 15.
22. OAIJ, inv. nr. 66.
23. OAIJ, inv. nr. 59.
24. OAIJ, inv. nr. 499, morgengeld van de polder Broek.
25. OAIJ, inv. nr. 327, gemenelandsrekening 1585 e.v.
26. OAIJ, inv. nr. 61.
27. OAIJ, inv. nrs. 62 en 332.
28. OAIJ, inv. nr. 63.
29. Over de legeringen van 1586-'87: OAIJ, inv. nr. 60.
30. British Biography onder 'Pelham'.
31. British Biography onder 'Norris'.
32. V.d. Aa, onder 'Hohenlohe'.
33. Stadsrek. 87.97.
34. OAIJ, inv. nr. 327, gemenelandsrekeningen 1588-1589.
35. Stadsrek. 90.84.